

ДО ПИТАННЯ ПРО АНАЛІЗУ ТЕКСТА КОРОТКОЇ РУСЬКОЇ ПРАВДИ ¹⁾.

Короткі списки Руської Правди містяться в найдавніших Новгородських літописах під 1016 роком після оповідання про те, як Ярослав дав пільгові грамоти Новгородові, зараз-же по фразі „и дав правду и устав списах, глагола тако: „по сей грамоте ходите, якоже писах Вам, такоже держите“. Після цього речення вміщено заголовок „Правда Роськая“ і текст Короткої Руської Правди, а по закінченню текста її літописець під 1017 роком оповідає про те, як закладено церкву Св. Софії в Києві. Те, що Руську Правду вміщено поруч із вищезгаданим літописцевим оповіданням про закладини св. Софії, звичайно уважалося за довід на те, що Руську Правду дав Ярослав.

Студіюючи Руську Правду, проф. Сергєєвич звернув увагу на те, що першу літеру в заголовку Правди Ярославичів в Академічному списку намальовано циноброю і перед заголовком „Правда оуоставлена Роуської Земли“ є на берегах рукопису зазначка „зри“. Це, гадає він, свідчить за те, що переписувач Академічного списку розрізнявав дві Правди.

Це дає Сергєєвичеві підставу гадати, що Академічний список складається з двох окремих списків Руської Правди, написаних разом. Через те Сергєєвич у Руській Правді, що він її видав, друкує Правду Ярославову й Правду Ярославичів, як окремі редакції цієї пам'ятки.

Інакше дивиться на це проф. Вл.-Буданов. Він гадає, що проф. Сергєєвич не мав права відокремлювати у своїм виданні Правду Ярославичів, бо 1) циноброю писали літери й ставили слово „зри“ переписувачі звичайно в тих місцях рукописів, які звертали на себе їх увагу, а не зазначали ними окремі пам'ятки; 2) наприкінці Правди Ярославичів є фраза: „то ти урок Ярославль“, яка вказує на те, що цю частину переписувач вважає за Ярославову і 3) усі списки Р. Пр. підписано Ярославовим іменням. Усе це дає підставу Вл.-Буданову вважати Академічний список за окрему самостійну пам'ятку, але добачати в її складі дві Правди — Ярославову й Ярославичів.

Розглядаючи ці дві думки, треба віддати перевагу думці проф. Влад.-Буданова. Але треба до неї додати, що хоч Коротка Руська Правда є єдина самостійна пам'ятка, та не можна казати, що склад її одностайний. Цілком

¹⁾ Щоб заощадити місце, автор не цитує авторів і не називає творів через те, що твердження, на які він покликається, загальновідомі.

можливо, що вона утворилася навіть не з двох, а з більшої кількості пам'яток, що були перед нею, але до нас не дійшли. Сліди їх можна бачити в Кор. Рус. Правді.

На користь думки Вл.-Буданова говорять ще й такі міркування:

I. Коли гадати, що літописець цинобровою літерою й словом „зри“ відокремлював Правду Ярославичів, то повстає сумнів: нащо-ж він залишив цю Правду Ярославичів у літопису, коли в літописнім оповіданні сказано, що Ярослав дав їм Правду й Устав? Треба гадати, що він, літописець, мав перед собою в оригіналі весь список Кор. Рус. Пр. і, звернувши увагу на фразу в тексті, де оповідалося про законодавство Ярославових дітей і бажаючи звернути увагу і читачів на цю звістку, написав на берегах рукопису „зри“. Зазначити, де саме починаються закони Ярославичів, він не міг через те, що межі цих законів невиразні, бо наприкінці Кор. Рус. Правди оповідається про Ярославові закони.

II. Визнаючи Правду Ярославичів за окремий список Рус. Пр., вміщений поруч із Ярославовою Правдою, ми не можемо пояснити, чому Ярославів устав про вири вміщено після Правди Ярославичів, а не Ярославової, як здавалося-б, повинно було бути.

Коли з основним Сергєєвичевим висновком не можна погодитися, то все-ж разом з тим не можна не визнати, що намальовані циноброю літери й заваження на берегах „зри“ свідчать про бажання переписувача звернути читачеву увагу на те, що в Кор. Рус. Правді вміщено і закони Ярославових дітей.

Тут до речі буде зазначити, що списки Софійських Новгородських літописів деякі дослідники вважають за скорочення Просторої Правди. Так гадають, напр. Розенкамф та Соболевський, але здебільша вчені певні, що Кор. Рус. Правда давніша за Простору, і ділять її — як ми допіру були бачили — на дві найдавніші Правди: Ярославову й Ярославичів.

Подані тут твердження, всі спираються на тих чи інших часткових ознаках Правди, а не на серйозній аналізі та порівнянню текстів. Кожне з них у часткових міркуваннях правдиве й справедливе, а разом — за браком докладнішого, точнішого й усебічнішого розгляду тексту — однобічне й недостатнє на те, щоб потвердити загальні тези. В російській історичній літературі досі не досліджено текст Руської Правди повно, а тимчасом ця аналіза дала-б змогу встановити справедливий погляд на обопільний стосунок межі редакціями й на склад Кор. Руської Правди.

ПОРІВНЯННЯ СПИСКІВ.

Списків Короткої Руської Правди дійшло до нас усього шість. Перше ніж аналізувати її текст, треба з'ясувати текст найдавнішого й найпевнішого, найправильнішого списку. Списки кожної редакції порівняв Максимейко в своїй праці „Опыт критическаго изслѣдованія Русской Правды“. Він встановив пріоритет Академічного списку, як найдавнішого й найпевнішого. Це дає авторові цієї праці підставу в дальших своїх міркуваннях про Кор. Рус. Пр. за її протограф уважати текст Академічного списку.

СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ АКАДЕМІЧНОГО СПИСКА.

1) Досліджуючи текст Академічного списку Р. Пр., доводиться зазначити, що за неоднорідність його свідчать не самі зовнішні відміни, зазначені в Сергеевича — як от намальовані циноброю літери в реченні „Правда оуоставлена Роуської землі“ й завваження на берегах рукопису проти неї „зри“, але й низка інших даних.

На початку списку стоїть заголовок „Правда Роськая“; близький змістом до нього ми знаходимо ще після 17-го артикула, а саме: „Правда оуоставлена Роуської землі, егда ся совокупил Изяслав, Всеволод, Святослав Коснячко Перенѣг Микифор Кыянин Чюдин Микула“. Повстає питання: чом-же цей заголовок є всередині Академічного списку?

Деякі вчені ладні вважати, буцім ця цитата то скорочення 2 арт. Троїцького сп.: „По Ярославѣ паки совокупившеся синове его: Изяслав, Святослав, Всеволод и мужи их Коснячко Перенѣг, Никифор і отложиша оубиение за голову но кунами ся выкупати, а іно все якоже Ярослав судил такоже і синове его уставиша“.

Такій думці суперечить: 1. князів в Академічній і Троїцькій списках перелічено в неоднаковій порядку; 2. в 2-ім арт. Троїцького списку немає речення „кыянинѣ“, „Чюдин Микула“; повстає питання: коли немає цього речення в оригіналі, то як воно могло бути в скороченій з нього тексті? 3. слово „паки“ в 2-ім арт. Троїцького списку; воно каже за те, що князі збиралися вдруге і за те, що переписувачеві відоме перше зібрання, яке було перед тим; 4. так само те, що текст Академічного списку своїм є заголовком, а текст 2-го арт. Троїцького списку — оповідання про те, як Ярославові діти, зібравшись вдруге, помсту замінили на викуп.

Ті-ж артикули, що їх уміщено в Академічній списку за цим заголовком, кажуть не про грошові пені за вбивство вільних людей, а накладають пені за вбивство тільки княжих людей, що суперечить твердженню 2-го артикула Троїцького списку. Коли-ж, уважаючи текст Академічного списку за скорочення 2-го арт. Троїцького списку, не додати в нім заголовка і не звязувати його з дальшими артикулами, то мимохілі викликає сумніви питання: навіщо-ж такий скорочений текст був потрібен переписувачеві Акад. списку і як він міг опинитися між артикулами, що до нього не стосувалися? Всі ці міркування примушують бачити в тексті Акад. списку швидше самостійний заголовок, аніж скорочений текст 2-го арт. Троїц. списку.

Зв'язок речення „Правда оуоставлена Роуської Землі, егда ся совокупилъ... Чюдин Микула“ з дальшими артикулами, як заголовка з тими, що за ним уміщено, потверджує 21-й артикул Акад. списку, де оповідається про постанову Ізяслава, — одного з князів, названих у заголовку.

Визнаючи цю цитату за заголовок, ми повинні визнати й те, що цей заголовок розбиває Акад. список на дві частини, бо перший заголовок говорить про Руську Правду, а другий про Руську Правду, що її встановили Ярославові діти, і повинні всі артикули, зв'язані з цим другим заголовком, відрізнити від попередніх артикулів, як норми права іншого утворення.

Аналізуючи зміст тексту Рус. Пр. далі, мусимо зробити той самий висновок. Так у перших 17-ох артикулах встановлюється помста за вбивство та каліцтво, або — коли помста неможлива — викупне й дві форми судового процесу — *stricti jure* та другу форму — свод, коли шукають челядника, зброю, коня, одіж. Позви обумовлюються „своим миром“, вимогою від Колбяга чи Варяга повернути челядника, або їх вчиняє рівний до рівного. Суб'єкт права в них „муж“ і для нього написано закона. Муж цей має зброю, коня, рухоме майно та челядь. Коли визнавати речення: „аще роусин, любо гридин, любо коупчина, любо ябедник, любо мечник, аще изъгои боудеть, любо словенин, то 40 гривен“ за пізніший додаток до 1-го артикула, що встановлює право рідинної помсти для вільних мужів, — а цей додаток поширює це право на зазначені в нім категорії осіб, — то тоді можна гадати, що перші 17 арт. Ак. сп. присвячено нормам права, що регулюють обопільні стосунки між вільними, рівними, завсіди озброєними рабовласниками, себ-то нормам права вільних вікінгів або ушкуйників.

Про те, що другу частину 1-го артикула додано згодом, укаже подане далі порівняння її з першим артикулом Троїцького списка:

Академічний.

1. Оубьеть моужь моужа то мьстити брату брата, или сынови отца, любо отцю сына или брату чадоу, любо сестриноу сынови; аще не боудеть кто мьстя, то 40 гривен за голову; аще боудеть роусин, любо гридин, любо коупчина, любо ябедник, любо мечник аще изъгои боудеть любо словенин, то 40 гривен положить зань.

Троїцький.

1. Аже оубиеть мужь мужа то мьстити брату брата, любо отцю ли сыну, любо брату чадо, ли братню сынови, аще ли не боудеть кто его мьстя, то положить за голову 80 гривен, аче будеть княжь мужь или тиоуна княжа, аще ли будеть русин или гридь любо купець любо тивун бояреск любо мечник, любо изгои или словенин, то 40 гривен положить зань.

Відміни між двома текстами пояснити тим, що перший арт. Ак. сп. скорочено з першого-ж артикула Тр. сп., неможливо і от через які міркування:

1. Речення „любо ябедник“, що стоїть в Акад. сп., давнішого походження ніж те, що відповідає йому в Тр. сп.: „тивун бояреск“.

2. Те, що в Ак. сп. немає речення: „аче будеть княжь моужь или тиоуна княжа“, не можна пояснити, як скорочення, бо коли його проминути, то самий текст 1-го артикула робиться беззмістовний. А тимчасом, як це видно з порівняння 19-го арт. Ак. сп. з 9 арт. Тр. сп., терміни „княжь мужь“ та „тиун княжь“ можна вважати за пізніший додаток навіть до 19 арт. Ак. сп., а не то що до 1-го арт.

3. Заміна „80 гривен“ Тр. сп. 40-гривенною пенєю робить 1 арт. Ак. сп. зовсім незрозумілим. Різницю в розмірі пені важко пояснити переписувачевою помилкою, бо 80 виображається покоєм, а 40 мислітем, отож поплутати їх пишучи не легко.

Подані тут міркування пересвідчують нас у тому, що текст 1-го арт. Ак. сп. давніший. Але тоді повстає питання: на що-ж потрібна друга його частина і як могло статися, що 40-гривенну пеню за голову встановлено двічі?

Зовсім не змінюючи зміст тексту 1-го артикула, можна його тлумачити так: 1-ша його частина встановлює помсту членів родини вільних мужів і кару в 40 гривень за голову, коли помститися за вбивство родина не може. Через якийсь час повстала потреба обмежити коло осіб, що мають право помщатися, особами, зазначеними в другій частині. Це викликало додаткову постанову, що її й приписано до 1-ої частини 1 арт. Акад. сп. Коли так її тлумачити, можна зрозуміти все — і чом двічі повторено 40-гривенну кару за голову, і чом встановлено, і навіщо — 2-га частина 1-го арт. Акад. сп.

Цілоком инакший характер мають артикули, вміщені за заголовком так званої Ярославової Правди. Вони захищають княжих слуг од замахів на їхнє здоров'я, життя та волю, а так само княжі борті, межі та ловецьке знаряддя й спійманих там птахів. Наприкінці вміщено постанови князів про стягання вир. Всі ці артикули можна вважати за право княжого двору.

Все допіру сказане про заголовок „Правда оуоставлена Роускои землі“ показує, що до перших 17-ох артикулів приєднано низку постанов Ярославових дітей, що містилися в збірнику, званому „Правдою руської землі“, яку встановили Ярославичі.

II) Розглядаючи текст перших 17-ох артикулів Кор. Р. Пр., дослідник натрапляє на сумніви, чи одностайні усі місця:

1. Друга частина 1-го арт. про право помсти різних груп і серед них княжих людей і її незв'язаність з першою частиною; 2. розкиданість артикулів про холопів у різних місцях, а саме 10-ий артикул „Аще челядин скрывается“, вміщений після артикулів про каліцтва, відокремлено кількома артикулами від артикулів 15—17-го про челядина, що вміщено наприкінці.

На перший сумнів дано відповідь раніш, на попередній сторінці, де з'ясовано, що друга частина 1-го артикула — це схолия.

Другий можна пояснити так: усі ці 17 артикулів розподілено не тільки за річчю, що про ню вони кажуть, але й згідно з розвитком процесуальних норм. 1-й артикул встановлює право помсти. В 2—9 артикулах оповідається про підстави помсти або викупу за каліцтва. 10—12 встановлюють позов *stricti jure*, а дальші — свод. Артикул 10-й встановлює негайне вилучення челядина, а 15 — свод про челядина.

Тому-то артикули про вилучення челядина і вміщено окремо від решти артикулів. До того-ж 10-й артикул, що встановлює право Колбяга та Варяга відобрати челядина, міг бути виділений через свою екстраординарність. Все це каже за те, що перші 17 артикулів Академічного списку — це єдиний закон, що склав чи князь чи віче.

III) Трохи инакшу картину являє собою частина після заголовку „Правда оуоставлена Роускои землі“. В ній тільки 6 артикулів, що містяться за заголовком, більше-менше суцільні; решту-ж артикулів розміщено безсистемно. В перших 6 артикулах зазначається пеня за вбивство княжих слуг, а саме: огнищанина, тіуна, старости, рядовича, холопа, кормилиці, смерда і за знищення княжого коня та всякого смердяго скота. Всі вони мають одну мету — захищати інтереси князя й обороняти його прибічних. Ту-ж саму мету мають артикул 30-й про княжу борть, 31 і 32 про муки огнищанина, тіуна й смерда,

відокремлені від устава про княжих людей двома артикулами про крадіжки: 27 арт. — холопів, 29 арт. — товару, та одним артикулом, 28 — про кровавого мужа.

Коли-б 30—32 артикули видано одночасно з 18—26 артикулами про княжих слуг, то тоді не були-б уміщені між ними чужі їм артикули про крадіжки та побій. Такий порядок у розміщенні артикулів, як в Акад. сп., свідчить про те, що 30—32 артикули, споріднені темою з артикулами 18—26, приписано до них згодом.

З цих уставлених артикулів дуже цікавий 28 арт. — про мужа кровавого, аналогічний 2 арт., але коротший. Це ніби перший рядок 2-го, як можна бачити з порівняння їх, що ми містимо далі.

2. Или боудеть кровав или синь надражен, то не искати емоу видока челоуѣкоу томоу, аще не боудеть на нем знамениа никоторого же, толи приидеть видок, аще ли не может, тоу томоу конець. Оже ли себе не может мьстити, то взати емоу за обиду 3 гривнѣ, а лѣтцю мьзда.

28. Аще же приидеть кровав моужь любо синь, то не искати ему послуха.

З цього уривку ми бачимо, що 28 арт. є скорочений текст цього речення з 2-го арт.: „Или боудеть кровав или синь надражен, то не искати емоу видока челоуѣкоу томоу“. „Боудеть“ у 28 арт. замінено „приидеть“; „или синь надражен“ — „любо синь“; „видока“ — „послуха“; „челоуѣкоу томоу“ промінено.

Така відмінність у загальній частині порівнюваних тут артикулів показує, що 2-й артикул був ще в іншій редакції в якомсь іншому збірнику, звідки його й переписано до Акад. сп.

Відірваність 28 арт. від інших, близьких йому змістом, себ-то таких, що кажуть про те саме, і ніби одрубаність тексту його свідчить за те, що первописний текст його було скорочено. Сталося це, треба гадати, через те, що переписувач згадав, що аналогічний 2-й артикул є на початку списка.

Допіру зазначені 2 артикули, 27-й про крадіж холопа й 29-й про крадіж більшої худоби та кліти, роз'єднані вищезазначеним артикулом про кровавого мужа. Трактують вони речі іншого характеру, аніж попередні 7 артикулів, що захищають князевих слуг. А саме в 27 артикулі покладено пеню в 12 гривень за крадіжку чужого холопа, тимчасом як у 23 арт. накладається пеня за вбивство княжого холопа в 5 гривень. Це каже за те, що 27 арт. навряд чи було видано рівночасно з попередніми артикулами. Імовірніш припустити, що його приписано до них згодом. 29-й артикул про крадіж коня, вола та кліти, так само, як і 27-й арт. — норма, що передбачає крадіж коня, вола й кліти, що належали-б усім громадянам. Порівняння його з 25 арт., де оповідається про княжого коня, показує на те, що видано його не рівночасно з згаданим артикулом про крадіж княжого коня, — отже й з усіма попередніми артикулами.

29 артикул про крадіж смерда цікавий ще тим, що його вміщено окремо від 40-го арт. про крадіж дрібної худоби, хоч обидва вони трактують про кра-

діжки худоби й мають аналогічні тексти. Здавалося-б, що складач повинен був їх умістити поруч, один коло одного, коли припускати, що Правда Яро-славичів одноцільна, але цього в списку не зроблено.

Вдумуючися в текст 29 та 40 артикулів, доводиться зазначити, що вони мають казуальний характер. Потверджує це, гадаємо, те, що в першій оповідається про 18-х крадіїв, а в другій — про 10-ох. Згоджуючися з поданими вгорі думками, мусимо визнати, що 29-й та 40-й артикули вміщено в різних місцях Ак. списка через те, що їх записано не в один і той самий час. Потвердження цієї гадки знаходимо в 38, 39 та 40-ім артикулах Троїцького списка, де розглядувані тут артикули зазнали змін: втратили свій характер прецедента, їх повернуто на загальні тези й до того-ж разом злучено новим 40-м артикулом, що деталізує питання про крадіжку худоби. Такий самий прецедентний характер мають і 35, 36, 37 та 39-ий артикули, з'єднані в Троїц. сп. в один статут кар за крадіжки з перевіса, що до нього додано нові артикули, видані з цього приводу.

38-й арт. — про вбивство злодія та відповідальність за цей делікт, вміщений між артикулами про крадіж птахів із перевіса, — потверджує казуальність 35—37 та 39 артикулів. Цим-же можна пояснити й самий цей 38-й артикул: він має інший характер, ніж артикули 35—37 та 39, але його вписано як казуальну норму, що з'явилася, як було ухвалено вирок у данім випадку. А цей випадок трапивсь, очевидно, після вироків за попередні крадіжки з перевісів.

А по тому, як було приписано 38-ий артикул, видано нову постанову з приводу крадіжок сіна та дров, що в Кор. Рус. Пр. занесено як 39 артикул.

Все, що ми сказали про артикули 27—40, можна звести до таких тез: 1) всі вони були вироками або судді або князя в окремих прецедентах; 2) записано їх в Акад. сп. в тім порядку, як їх ухвалено, і 3) всі вони — пізніші додатки до 18—26 артикулів Акад. сп. у вигляді окремих постанов чи то окремого збірника їх. На користь цієї другої думки промовляють сліди, — що збереглися в Троїц. сп. — первісного їх запису, дарма що переписувач, очевидно, хтів був їх посистематизувати.

IV) 41-ий та 42-ий артикули Руської Правди дуже відрізняються своїм змістом від попередніх. Усупереч тим зазначається в них утримання вирників і мостовників та говориться про розподіл якихось незрозумілих для нас гривень між князем, десятиною та емцем. Розглядаючи їх та порівнюючи один із одним, ми теж не знаходимо в них суцільного кодекса. Отож 41-ий та 42-ий артикули, дарма що змістом своїм близькі один до одного — бо говорять обидва про пені та про їх розподіл, — але довести, що їх видано одночасно, досить таки важко і то от з яких міркувань: 7-й артикул в Троїц. сп. має трошки инакший текст, а саме він починається реченням: „А се покони вирнии были при Ярославѣ“, а за реченням іде перелік цих вирних поконів. 42-ий артикул, що відповідає йому в Акад. сп., наприкінці теж має вказівку на те, що Ярослав видав вирні покони, в реченні: „то ти оурок Ярославѣ“. Далі ми даємо обидва тексти — Троїц. і Акад. списків. Порівнявши їх, можна побачити, що текст Троїцького списку правдивіший.

Академічний.

42. А се поклон вирнии: вирнику взяти 7 вѣдер солодоу на недѣлю, тѣже овен любо полоть или двѣ ногатѣ, а в среду рѣзаноу, в три же сыры, в пятницу такоже, а хлѣба по колькоу моугоуть ясти и пшена, а кур по двое на день, конѣ 4 поставити и соути им на рот колько могоуць зобати, а вирнику 60 гривен и 10 рѣзан и 12 вѣверицы, а передѣ гривна, или ся пригоди в говѣніе рѣбами, то взяти за рыбы 7 рѣзан, тѣ всѣх коун 15 коун на недѣлю, а борошна колько моугоуць изьясти. То ти оурок Ярославль.

Троїцький.

7. А се покони вирнии были при Ярославѣ, вирнику взяти 7 вѣдер солодоу на недѣлю, же овен любо полоть, любо 2 ногатѣ, а в среду куна, же сыр, а в пятницу такоже, а кур по двою ему на день, а пшена 7 оуборков, а хлѣбов 7, а гороху 7 оуборков, а соли 7 голважень, то то вирнику со отрокомь, а кони 4, конем на рот сути овес, вирнику 8 гривен а 10 кун перекладная, а металънику 12 вѣкший, а ссадная гривна.

8. Аже будеть вира во 80 гривен, то вирнику 16 гривен и 10 кун и 12 вѣкши. а переди ссадная гривна а за голову 3 гривны.

З цього порівняння можна бачити, що як 42-ий арт. Акад. сп., так і 7-ий та 8-ий артикули Троїц. сп. — це певна кодифікація уставів про вири, що їх приписують Ярославові, але текст 7-го та 8-го артикулів — певніший. Заголовок-же на початку його: „А се покони вирнии были при Ярославѣ“ відокремлює 41-ий арт. від 42-го.

Маючи доводи на те, що 42-ий арт. вилучено в один устав про вири, доводиться вважати 41-ий арт. за окрему постанову з приводу питання про розподіл вир або продажів. Постанова ця розподіляє їх між князем, десятиною та виконавцями. А текст 41-го арт. доводить, що думка, буцім князь видав цю постанову, неможлива тому, що в цій артикулі князь це така сама зацікавлена особа, як і інші, що беруть участь у розподілі. Це дає привід здогадуватися, чи не є 41-ий арт. — постанова віча про розподіл якихось прибутків, що про них ми тепер нічого не знаємо. А коли тлумачити цей артикул так, то тоді аж ніяк не можна 41-ий та 42-ий артикули вважати за єдиний закон.

Що 43-ий арт. дописано до Кор. Рус. Правди згодом, доводять такі міркування: 1. те, що його вміщено наприкінці пам'ятки; 2. те що його вміщено після речення: „то ти оурок Ярославль“ — формули, що часто закінчує як різні списки Руської Правди, так і інші стародавні пам'ятки; 3. також і самий зміст його — постанова про утримання мостника. У всіх-же інших артикулах Рус. Пр. заведено карні форми стародавнього права, oprіч тільки 41-го та 42-го артикулів, що можна вважати за постанови про вири, збирані — згідно з старовинним карним правом — з винуватців. Дивує тут постанова про утримання мостника, тимчасом коли в Акад. сп. ані разу не згадано ні про мости, ні про самих мостників.

V) Усі ці міркування свідчать за те, що склад артикулів Кор. Рус. Пр. неоднаковий, несущільний. До її складу ввійшли:

3 групи постанов різного походження.

1. Збірник норм дуже давнього права (1—17 арт.), що звичайно називають Ярославовою Правдою.

2. 9 артикулів, що мають заголовок Правди Ярославичів (18—26)

3. Збірник судових постанов (арт. 27—40).

4. Одна постанова віча (41-ий арт.).
5. Ярославів устав про вирний покон (42-ий арт.) та
6. Один артикул з устава про мостників.

Порівнявши артикули Академічного та Троїцького списків, побачимо, що вони цілком потверджують цю нашу думку. Це видно з оцієї таблиці.

Троїцьк.	Акад.	Троїцьк.	Акад.	Троїцьк.	Акад.	Троїцьк.	Акад.
1	1	30	—	59	—	88	—
2	—	31	—	60	7	89	—
3	19	32	—	61	—	90	—
4	—	33	15	62	—	91	43
5	—	34	27	63	—	92	—
6	—	35	—	64	—	93	—
7	42	36	38	65	—	94	—
8	—	37	29	66	—	95	—
9	—	38	—	67	—	96	—
10	21	39	—	68	30	97	—
11	22	40	25	69	—	98	—
12	23	41	26	70	—	99	—
13	24	42	—	71	31	100	—
14	—	43	14	72	32	101	—
15	—	44	—	73	34	102	—
16	—	45	—	74	—	103	—
17	—	46	—	75	37	104	—
18	4	47	—	76	35	105	—
19	8	48	—	77	36	106	—
20	3	49	—	78	39	107	—
21	5	50	—	79	—	108	—
22	6	51	—	80	—	109	—
23	28—2	52	—	81	—	110	—
24	—	53	—	82	—	111	—
25	9	54	—	83	—	112	—
26	10	55	—	84	—	113	—
27	11	56	—	85	—	114	—
28	12	57	—	86	—	115	—
29	13	58	16	87	—		

Акад.	Троїцьк.	Акад.	Троїцьк.	Акад.	Троїцьк.	Акад.	Троїцьк.
1	1	12	28	23	13	34	73
2	--	13	29	24	14	35	76
3	20	14	43	25	40	36	77
4	18	15	33	26	41	37	75
5	21	16	58	27	34	38	36
6	22	17	44	28	33	39	78
7	60	18	—	29	37	40	38
8	19	19	3	30	68	41	—
9	25	20	—	31	71	42	7
10	26	21	10	32	72	43	91
11	27	22	11	33	65		

З цього порівняння ми бачимо, що мало не всі артикули Академічного списку повіходили до складу Троїцького, але порядок їх інший і в Троїц. сп. розміщено в 5 груп.

I-ша група про каліцтво, позов та свод: 2—15 артикули в Акад. сп., 18—33 в Троїц. сп.

II-га група — про карі за замах на княжих людей: 18—26 артикули в Акад. сп., 3—13 та 40—43 в Троїц. сп.

III-я — про крадіж худоби, борти, про муки та про псування межі — артикули 27—40 в Акад. сп., 68—78, 37—40 в Троїц. сп.

IV-а — про утримання вирників: 42-ий арт. в Акад. сп., 7-ий в Тр. сп.

V-а — про утримання мостників: 43-ий Акад. сп., 91-ий в Тр. сп.

Ці групи — як в Акад., так і в Троїц. списках — одрізняються одна від одної тим порядком, як розкладено артикули; це свідчить про різну кодифікаційну працю над ними, що з'єднала окремі артикули спочатку в окремі самостійні устави і тільки згодом злучила їх у ширші устави.

РОЗГЛЯД ОКРЕМИХ ЗБІРНИКІВ.

I) Перший збірник артикулів, що ввійшов до складу Короткої Руської Правди й що складається з 17-ох арт., як уже зазначено, — це суцільне законодавство; тоді-ж занотовано в нім одну схолю — другу частину першого артикулу. В літературі повелося називати цей збірник Ярославовою Правдою. Звичайно її приписують Ярославі, по-перше через те, що Кор. Рус. Пр. називає її „Судом Ярослава Владимировича“, а по-друге й через те, що в літописних оповіданнях вона стоїть після оповідання про те, як Ярослав дав Новгородцям Правду й устав.

До цих наших іркувань, що ними ми доводили свою думку, можна додати ще й такі доводи: 1. В 2-ім арт. встановлюються, як підстава для помсти,

видимі каліцтва та свідчення видоків. Повстає питання: перед ким-же дають свої свідчення ці видоки? Треба гадати, перед владою — князем, його тіуном суддею, а за князя-законодавця звичайно визнається Ярослав. 2. У 58 артикулі Троїц. сп., що відповідає 16 арт. Акад., є приписка: „Ярослав оуоставил и оубити“; це свідчить за те, що 16-ий артикул Акад. сп. в цій його редакції дав Ярослав. 3. 2-га частина 1-го артикула перелічує низку осіб, як от: гридин, мечник, що були князевими слугами; це свідчить про законодавчу діяльність князів, що серед них особливо відомий Ярослав, як один із перших законодавців.

Всі ці твердження можна й не визнати за слушні, добре обґрунтовані міркуваннями. Можуть завважити таке. В 14 арт. Рус. Пр. сказано: „Аще гдѣ възыщет на друзѣ проче... то ити ему на извод пред 12 человек“. Извод тут визначає суд перед 12-ма суддями — первісна форма народного суду, як кажуть деякі вчені. Отож видоки, як довід, мали рацію, перед таким третійним судом або судом старшин, що могли існувати за тих часів, коли ще не було княжого суду. До того-ж окрім цього міркування, можна зазначити й те, що перед Ярославом було багато інших руських князів і тому 2-ий арт. про видоків підчас побою можна віднести і до часів старіших, давніших, прим. часів Рюрика-Олега. Цей аргумент, як заперечення, можна однаково віднести і до 2-ої частини 1-го артикула з назвами княжих слуг, бо цю частину його можна вважати за додаток, що зробили перші руські князі. Коли-ж доведено, що це пізніша приписка, то це свідчить про те, що 1-ий артикул і інші одночасні, могли з'явитися і перед тим, як прикликано князів.

Одним із важливих доводів на користь тієї думки, що першу Правду склав Ярослав, є свідоцтво 58 арт. Троїц. сп., де зазначено, що „Ярослав оуоставил и оубити“, а діти його скасували цю його постанову; в Акад. сп. текст цього артикула оповідає про право вільного мужа вбити його раба, коли-б той раб, зустрівшись з ним, був його вдарив. Такий аргумент тим ослаблюється, що приписка „Ярослав оуоставил и оубити“ — поширюється не на весь 58 артикул, а тільки на другу його частину, можливо що подав Ярослав. Що-ж до 1-ої частини 16-го артикула, то саме через те вона могла існувати й трохи раніш, перед Ярославовими часами. Отож, можна гадати, що Ярославова постанова, яка становить другу частину 16-го арт., і є пізніша схолія, а перша частина 16-го арт. існувала перед Ярославом.

Окрім гадки, що перші 17 арт. Акад. сп. склав Ярослав, у російській історичній літературі є ще інша, а саме, що перша Правда утворилася ще геть-геть перед Ярославом. Оці міркування потверджують зазначену гадку:

1. У Кор. Рус. Правді встановлено право на помсту членів родини забитого, коли-ж вони „не могут мстити“, то право викупу. Аналогічні цим нормам ми знаходимо артикули і в умовах Олега з греками. Отак 4 артикул одного з них дає право вбити вбійника, а коли-б він утік, то його майно віддається родичам забитого — себ-то право помсти та викупа, а 5-ий артикул зазначає пеню за побій. Те, що в 5 артикулі умови Олега з греками нічого не говорить про помсту, яку встановлює 2-ий арт. Акад. сп., свідчить про

стародавність цього артикула, бо помсту за побій згодом було замінено на пеню.

2. Здебільша артикули Акад. сп. в суперечках що-до майна встановлюють суворий позов *stricti jure*, що, як ми знаємо, був найстарішою формою позову й звичайно в найдавніших законодавствах дуже обмежений, напр., у Римі за доби царів та 1-ої республіки, в Салійській Правді та інших. У Кор. Рус. Пр. читаємо: Варяг і Колбяг негайно відбирають свого холопа; той, хто пізнає в своїм міру свого коня, зброю чи порт, зараз-же забирає їх од їх фактичного власника; за те, що хтось сяде на чужого коня, на його зараз-же накладається пеню; холопа, що вдарив вільного мужа, зараз-же відбирають од його пана. З усіх позовних процесуальних артикулів тільки 2 в Акад. сп. говорять про волю та й ті дуже своєрідні: в них свод — добровільний спосіб доводів, а не обов'язковий: „Аще познает кто (свое) рци... поиди на свод“ або „то поручника за пять дній“. Тільки коли відшукають холопа, по своду йдуть до 3-го своду, а після цього міняються холопами, і то тому, що холоп у цім випадку є видок. Все це свідчить за добу самоуправства і за те, що громадська влада в цивільні та карні справи не втручалася. Вважати за таку добу час Ярославового князювання — навряд чи можна. Ми знаємо, що ще за Володимира видано низку нових законів у дусі християнства й касовано вири; за Ярослава теж з'явилось багато нових законів; так новгородці часто покликувалися на Ярославів грамоти й літопис зберіг пам'ять про Ярослава, як про одного з великих реформаторів свого часу. Навряд чи стали-б літописи його так вихвалити, коли-б він видавав закони в дусі давніх поганських розумінь, і то за тих часів, коли християнство на Русі вже глибоко закоренилось. Швидше можна гадати, що законодавча діяльність Ярослава — це наслідок того, що християнство поширилось і на цю нову країну. Правдоподібніша думка, що Кор. Рус. Правда — це продукт ранішого часу.

На підставі всього того, що ми тут сказали, можна вважати, що Кор. Рус. Пр. дали перші князі й дали вони її упривилейованим верствам тодішнього суспільства.

II) Друга частина Руської Правди зберегла на собі виразніші ознаки свого походження. Вона, як це видно з її заголовка, являє собою постанови Ярославових дітей; крім заголовка цю гадку потверджує ще 22-ий арт. Акад. сп., постанова, що її видав князь Ізяслав, один з князів названих у заголовку. Цікаво було-б тут з'ясувати інше питання: чи 9 артикулів — це повний статут постанов Ярославових дітей, чи це тільки витяги з нього, що їх дописано до 1-ої Руської Правди, а сама Правда Ярославичів до нас не дійшла?

Відповісти на це питання важко. Зміст та щільний зв'язок між артикулами цієї Правди дає привід гадати, що це окрема постанова князів, яку вони склали для оборони своїх слуг. Деякі сумніви викликає тут заголовок: він проречисто каже, що за ним іде „Правда оуоставлена Роуської земли“, себ-то що тут міститься закон, установлений для всієї руської землі. Такий загальний заголовок зайвий для постанови князів, що захищає тільки

їхній інтерес, а не громадський, суспільний. Швидше можна гадати, що Ярославові діти справді видали свою Правду, але вона не збереглася досі і з неї тільки пороблено деякі виписки в Кор. Рус. Пр., а саме виписано одну постанову, що охороняла князеві інтереси.

III) Третя частина Кор. Рус. Пр., що складається з 37 до 40-го артикулів, дуже одрізняється змістом своїх артикулів од двох попередніх частин. Перша особливість її — це казуальність артикулів. Друга — брак системи в тому, як їх розкладено; отож між артикулами про крадіжки вміщено артикул про побій, а між артикулами про посічення борти та переоранку межі — артикули про муки смерда та огнищанина, то-що. Третя особливість цієї частини — це різний зміст її артикулів і брак вказівок у них на автора та час, коли їх видано. На всіх цих артикулах, як зазначено передніш, помітні ознаки пізнішого походження порівнюючи з 2-ою частиною, дарма що між ними є й такі, які характером своїм занадто близькі до 2-ої частини, як от арт. 31—32.

Все це каже за те, що 3-ю частину Короткої Руської Правди утворено пізніш за другу її частину, як додаток до неї, з вироків судових та різних постанов. Записувано їх у хронологічному порядку і потім приєднано до Правди Ярославичів. За час, коли їх приписано, можна вважати князювання Ярославових дітей.

IV) Вказівку на час, коли складено 42-ий арт., ми знаходимо в самім тексті його, де читаємо „то ти оурок Ярославль“; себ-то 42-ий артикул видав Ярослав. Мимоволі повстає питання: які причини спонукали переписувача написати після постанов Ярославичів 42-ий артикул? Деяке поясіння цьому питанню ми можемо знайти в 41-арт.; цей артикул розподіляє якийсь невідомий нам прибуток між князем, десятиною та виконавцями, що до них належали й вирники. Треба гадати, що це був збірник постанов при вири, куди ввіходили 41-ий та 42-ий арт. Акад. сп. Цей збірник перестарів; артикули, що вже втратили своє значіння, проминено. а чинні 41-ий та 42-ий — приєднано до Кор. Рус. Пр. Таке припущення дає відповідь на питання про причини, чому 41-ий арт. уміщено перед 42-им і про час, коли складено перший артикул.

Змістовий звязок 41-го та 42 артикулів і те, що 41-ий арт. уміщено перед уставом про вирні покони, показує, що його складено раніш, аніж 42 арт. вирного Ярославового закону. Те, що 41 та 42 арт. містяться наприкінці Кор. Рус. Пр., де нічого немає про вири, можна тлумачити инакше. До збірника з 40 арт. Акад. сп. приписано постанову віча часів Ярославичів про розподіл продажів, що доручувано вирникам. А це було за привід до того, що згодом приписано до них Ярославів устав про порядок збирання вир. Ці припущення примушують гадати, що 41-ий арт. складено чи за Ярослава, чи за його дітей.

V) Устав про мости, як уже тут зазначувано, приписано до Короткої Руської Правди вже після того, як її зформовано й закінчено, як нову князівську постанову. Те, що цей устав записано в Троїцькім списку між артикулами про спадщину, — пізнішими навіть у цім списку, — можна вважати за

вказівку на запозичення в Акад. сп. із Просторої Руської Правди на початку XIII ст.

Все, що ми тут сказали про окремі частини Кор. Рус. Правди, висвітлює самий процес, як вона утворювалася: перша частина її з'явилася ще за перших руських князів, а остання — тоді, як князували Ярославів діти. За час, коли вона діяла, й треба вважати цю добу, бо в ній немає постанов Володимира Мономаха. Постанови цього князя ввійшли до повнішого збірника Руської Правди, ще зветься Просторою Руською Правдою.
